

Կը պահանջէ ձեւ, բեկոր,
Որ, «հ, դեռ մանրը փըշրէ
Այն չար աստուած կորսկոր:

Յետոյ ծաղկազարդ եղին մօտ կ'երթայ.

Կը հանէ զայն զից պատուանդանին վրայ.

Կանգնած մեհնրի պատուհանին մօտ,

Մուրճը ձեռքին մէջ, մինչեւ տառաւ,

Գլուխը լուսինն մէջ, և՛ ստքն՝ ըստուերի,

Արձանի նրման անշարժ՝ կը խորհի ...:

Ահա աստուան հընչէ զօրաց փող.

Մեհնան կը զիմէ արթնցած ամբոխ.

Յանկարծ կանգ կ'առնու, շրփոյթած ու լուռ:

Ո՛ր է կուտը նախկին. պատէ զինք սարսուռ.

Յետոյ սակայն իրազգած

Նոր կուտքին՝ ամբոխ կեցցէնքը տեղաց. —

Չոհն ալ՝ հուսկ ուրիմն՝ աստուած էր եղած ...:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԻԱՆ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՅԱՐԿԸ .

(ՏԱՍԸ ՏԱՐՈՒԱՆ ԴԵՊԵՄԵՐ)

1896-1906

(Շարուն. և վերջ. տիւս թիւ 9. էջ 135)

Միհրանին դիմաց դուռը բացուեցաւ. մութ էր ներսը, միայն խորը նուաղ լոյս մը կը նշմարուէր: Աղջիկը հիւրին ձեռքէն բռնելով՝ աստիճանը գինքը դէպ ի այդ լոյսը: Ընդարձակ սենեակ մ'էր գետնա-յարկին վրայ. որուն առաստաղին կողմ ու դուռն ցցուած գերանները ծուխէն սեւացած էին. մէկ կողմը միայն երկու պատուհաններ կային, ուսկից գլուխ մը հաս-գիւ դուռն կը հանուէր, և անոնք ալ թղթով զոցուած. և տանիքին վրայ երկու երդիք-ներ, ուսկից մի քանի աստղեր ներս կը նայէին: Մէկ կողմը օձախ մը կար, որուն ծուխը ընտանիքի մը զոյուլթեան ապա-ցոյցն է:

Միհրանը այդ սենեակին յառած աչքերը՝ օձախին կը մօտենար. բայց փոքրիկը իր

ձեռքը անոր կուրծքին դրաւ ու կեցուց զինքը.

— Եղբայրս է, ըսաւ հեծկտալով:

Աղջիկը նայեցաւ Միհրանն ու կրակին լուսով իր ոտքերուն առջեւ կրցաւ նշմա-րել երիտասարդ մը՝ գլուխը արիւնի մէջ, և դանակի բազմաթիւ հարուածներ անոր վրայ: Այդ տեսարանին առջեւ անզգայ մը դարձաւ Միհրան և չկրցաւ հարցում մ'ը-նել փոքրիկին. և անոր աչքերը չորցնելու համար՝ չկրցաւ քանի մը մխիթարական խօսք հանել բերնէն: Կարծեց որ երազին մէջ Նիկոյին մարմինը գտած էր, բայց այն սարսափը որ զգաց՝ պէտք էր զինքը ար-թնցնէր:

Մինչդեռ Միհրան մերթ մեռելին, մերթ փոքրիկ աղջկան զթուլթեան նայուածքներ կ'ուղղէր համարացած ականջին երրորդի մը հեւհեւալը հասաւ. հոն նայեցաւ՝ ուսկից որ այդ ձայնը կու գար. թերաստուերին մէջ ուրիշ տեսարան մը գտաւ, որ թշուա-ռութեան խոր անդունդ մը կը ներկայա-ցընէր:

— Ո՛վ է հոն. թոթովելով հարցուց Մի-հրան փոքրիկին:

— Մայրիկս է՛. արդեօք հիւանդութիւնը ծանր է, ըսաւ աղջիկը, և ձեռքը իւղէ կանթեղը վառելով՝ անոր գլխուն մօտեցուց։

Կանթեղին այն նուաղ լոյսը ցըցուց հոն Միհրանին՝ կին մը անկողնոյ մէջ. թշուառ մայր մ'էր այդ վշտին զոհուած. նա նիհար էր, այնքան նիհար՝ որ կարծես կմախքի մը վրայ բարակ կաշի մը ձգած էին. ձեռքերը՝ որոնց ջիղերը կարելի պիտի ըլլար համբել՝ աղքատին վերմակին վրայ ձգուած էին անշարժ, իբրեւ թէ մեռածի մը պատկանէին։ Աչքերը՝ որոնք ակնակապճին մէջ խորասուզուած էին՝ անթարթ՝ երգիքին յառած էին, մարմնացնելով իրենց մէջ՝ վիշտը, տառապանքը ու ցաւը։ Նիհար դէմքին կէսը ծածկող մագեղը՝ սպիտակ էին, կարծես նոյն օրը ճերմկած։ Նա կը շնչէր, այնքան ծանր՝ իբրեւ թէ վերջին շունչն ըլլար առածը։

Միհրանն այդ կնոջ դիմացը սոսկաց, և ձեռքը անոր ճակտին դրաւ, ու զգաց որ պաղ քրտինքով մը թրջուած էր։ Աղջիկը կրկին հարցուց։

— Վաղը կ'առողջանայ մայրիկս։

— Այո՛, այո՛, ըսաւ Միհրան. և հիւանդը նոյն վայրկենին բաժնեց իր աչքերը աստղերէն, ու չոր գլուխը դարձուց իր որդւոյն ու կրկնեց։

— Այո՛, այո՛։

— Հայրիկդ ուր է՝ հարցուց Միհրան փոքրիկին՝ դէպ ի օձախն երթալով։

— Ես հայրիկս չեմ տեսած. մայրիկս միշտ գիտէր կ'ողորայ. ինծի կը պատմէր թէ օր մը երբ եղբօրս հետ Գ... գիւղը կ'երթայ՝ երկուքն ալ չեն վերադառնար։

— Ուրիշ եղբայր ունի՞ս։

— Մէկ հատ մը գերեզմանին մէջ. ուրիշ մը՝ ամենէն մեծը՝ ոտքերուդ տակ. ուրիշ մ'ալ ան՝ որ հօրս հետ կը կորսուի, անունն ալ խաչիկ է...

— Խաչիկ... հարցուց Միհրան ու չկրցաւ հարցումը շարունակել. կարծես արտին երակները փրթան. նոյն վայրկենին վառվռուն երեսները գունատեցան ու չկարենալով ալ ոտքի կենալ՝ հողին վրայ ընկաւ։

Փոքրիկը այլալայած՝ օձախն վրայ չոր ոտներ լեցուց՝ որ տխուր սենեակը լուսաւորէ. և բոցը՝ որ կը բարձրանար ու կը ցածնար հոն՝ սենեկին բոլոր առարկաները սեւ պատին վրայ կը խաղցնէր։ Մեռելին, հիւանդին, Միհրանին ու փոքրիկին ստուերները կ'ելնէին ու կ'իջնէին պատին վրայ. . . .

— Քոյր ունի՞ս, կրկին սկսաւ հարցնել. բայց այս անգամ ուրիշ շեշտով մը։

— Կարգուած է . . .

Ու այդ պահուն՝ հիւանդը հեկեկաց խոր ծայրով մը ու ըսաւ։

— Մինասիկ, պուտ մը ջուր։

Փոքրիկ աղջիկն իսկոյն ցատկեց մօրը ջուր տալու։ Հիւանդը շրթունքները զովացուց, և իր որդին քովը կեցնելով՝ չոր ձեռքերը անոր գլխուն վրայ դրաւ, որոնք անշուշտ շատ ծանր էին. իբրեւ թէ նա իր անհուն վիշտերը, տառապանքները ու ցաւերը, որոնք թշուառին կեանքէն անբաժան են՝ անոր վրայ ծանրաբեռնէր։ Յետոյ մըմիջեց հիւանդը աղօթք մը և օրհնէնք մը, տխուր և սեւ, ինչպէս մեռելի մը տուած օրհնէնքը։

— Մինասիկ, ըսաւ ան, մեր արիւնին վիշտին կաթիլն ես. հօրդ ժպիտը չտեսար, մօրդ ողբերով և արցունքներուն տակ մեծցար։ Զքեզ միայնակ չեմ ձգեր. Աստուած քեզի հետ ըլլայ։ Երբ հալածուիս վիշտեւրէն ու արցունքդ սրբող մը չգտնես՝ եկուր գերեզմանիս վրայ. ես որքան որ պիտի ընկճուիմ սեւ հողուն տակ, բայց երբ դու հոն արցունքներ թափելու գաս՝ պիտի մխիթարեմ զքեզ և քու բոլոր ցաւերդ գերեզմանիս մէջ պիտի առնուեմ ես, և հետո պիտի թաղեմ։ Գերեզմանիս մօտ ալ դի՛ր փայտէ խաչ մը՝ իբրեւ հօրդ անծանօթ գերեզմանին վրայ. անոր քով ուրիշ մ'ալ իբրեւ խաչիկ եղբօրդ գերեզմանին վրայ, և զանոնք ալ թրջէ արցունքներովդ։ . . .

Քիչ մը լռեց հիւանդը. և Միհրանը մօտենալով հեծնառացող փոքրիկին՝ յոյս կուտար անոր՝ թէ մայրիկը մէկ երկու օրէն ոտքի կ'ելնէ։

Հիւանդը քիչ մը աւելի ուժով հեհեհ.

ւալէն վերջը՝ հոգի առած՝ մարտող կան-
թեղի մը վերջին ճիգին նման, խոր աչ-
քերը աւելի բացած, ճերմակ մազերը Մի-
նասիկին վրայ ձգելով՝ երկու մահահոտ
ձեռքերով գրկեց զայն ու ըսաւ. — « Մի-
նասիկ, բեր, մօտեցուր սիրտդ սրտիս,
ինձի տուր ցաւերդ. ճակատդ շրթունքիս
մօտեցուր, տաք համրոյրս ան. բերանդ բեր-
նիս բեր՝ վերջին տաք համրոյրս ան, տա-
լու արիւնթաթախ եղբորդ ճակտին: ...

Կի՛նը այլ եւս չլրացաւ շարունակել խօս-
քը. և նորէն բարձին վրայ ձգեց գլուխը:
Միհրանը հասկցաւ՝ որ հիւանդին վեր-
ջին ժամերն էին, և որպէս զի փոքրիկը
մօրը մահը չիմանայ՝ զայն լսելի ձայնով
մը իրեն կանչեց:

— Աղջիկ, Միննա է անունդ:

— Այո, պատասխանեց:

— Մենք մանչերուն կու տանք այդ
անունը:

— Ես աղջիկ չեմ, ըսաւ, և գլխու լաթը
հանեց:

— Մանչու զգեստ չունիս:

— Ունիմ, բայց այսօր կիրճիններն եւ
կան ջարդեցիկն մարդիկը և երիտասարդ-
ները. մայրիկս ինձի այս զգեստը հագցուց
որ զիս ալ չապանեն. « խնդճ եղբայրս... »
ըսաւ ան՝ արիւնթաթախ երիտասարդը ցու-
ցնելով, ու սկսաւ լալ:

Միհրան հետաքրքրուած այդ ջարդի
պատմութենէն՝ մանրամասն պատմել տուաւ.
ու այդ յարկը, որուն մէջ էին գոհ մը և մա-
համերձ կին մը՝ շատ տխուր շեշտ մը տուաւ
եղելութեան:

Այդ պատմութիւնը վայրկեան մը ընդ-
հատեցաւ, երբ խոր հառաչ մ'ելլաւ թե-
րատուերի մը մէջէն: Մինասիկին մօր
վերջին հառաչն էր. վերջին հառաչը թը-
շուառի մը՝ որ այրուող սրտի մը մոխիրն
էր, ածխէր:

Միհրանը երբեք սիրտ չլրացաւ ընել փո-
քրիկին յայտնել այն ըոպէն՝ յորում սի-
րելի հոգի մը կը զատուէր իրմէ. մայր մը
որք կը թողուր իր զաւակը:

Արտաստախառն պատմութիւնը՝ օձախին
լոյսին հետ կը վերջանար. հիմայ պատ-

մութիւնն ալ վերջացաւ և կրակն ալ մա-
րեցաւ, և խաւարին մէջ մնացին երկու մե-
ռելներն ու Միհրանն և Մինասիկը, որ
անոնց ժառանգն էր:

— Մինասիկ, կէս գիշերն անցաւ. ա-
ռաօտը կանուխ պիտի ելնեմ. քիչ մը մրա-
փենք, ըսաւ Միհրան:

— Ձէ՛, ես չեմ քնանար. թեքեաւ մայ-
րիկս գիշերը ինձի պէտք պիտի ունենայ:

— Հոգ մի՛ ըներ, ես գինքը կը հոգամ.
դու հանգիստ քնացիր, ըսաւ Միհրան. և
կոճղ մը իրեն բարձ ըրաւ ու բազումն ալ
պատանաւոյն երկընցուց՝ որ անոր վրայ դնէ
գլուխը: Մինասիկը հինգ վայրկեան վերջը
խաղաղ կը քնանար:

Հիմայ ամենէն ահռելի ժամն է. Միհ-
րանը միայնակ է խաւարին մէջ՝ երկու մե-
ռելներու մօտ. դեռ ժամը վերջ խաւարին
դիմաց կը թաքթէ նա աչքերը. անոր միտ-
քը զբաղած է. հակադրական մտածութիւն-
ներ կը յոգնեցնեն իր ուղեղը. խղճին վը-
րայ ծանրոց մը կը զգայ՝ երբ կը մտածէ
թէ զաղտնիք մը յայտնելու պարտքը կը
պահանջեն իրմէ երկու մեռելներ՝ որոնց
յարկին տակ կը հիւրընկալուի: Յոգնու-
թիւնը՝ կու զայ արժամանակաբար ծան-
րացած բիւրերը զոցելու. և ահա իրեն դի-
մաց կու զայ կնոջ մը ուրուականն՝ արիւն-
թաթախ որդւոյն հետ, որ կ'ըսէ. « Քեզի կը
թողում որք որդիս. զայն թաշիկիս յան-
ձնէ »: Երբ կը հաւանի Միհրան՝ անդին
ուրիշներ կը մօտենան իրեն. Նիկոյին որ-
դիքն են՝ որոնք հայրիկ մը կ'ուզեն: Այս
իրար զիրար ոչնչացնող խորհուրդները՝
չէին ձգեք որ Միհրան աչքերը փակէ ան-
հորիգոն խաւարին դիմաց, իր միտքը այն
ատեն խաղաղեցաւ՝ երբ որոշեց « Նիկոյին
մարմինը թաղելէն վերջը՝ երբ թաշիկ կը
սկսի իր գործին՝ Մինասիկը Նիկոյին տունը
բերել կու տամ՝ որ հոն հանգիստ ապրի »:
այս որոշողութեան վրայ նա աչքերը փա-
կեց և այդ տխուր սենեկին մէջ քնացաւ,
մինչեւ որ տանը երդիքէն քիչ մը լուսա-
ւորուեցաւ խաւարապատ սենեակը:

Միհրան ինքզինք երազէ մը ընկճուած
գտաւ. երէկ իրիկուան դէպքերը իրեն ե-

բազ կը թուէին. նա ինքզինքը իր տանը մէջ արթնցած կարծեց: Մէկ բազուկը թմրած էր. տղայ մը գլուխը անոր վրայ դրած կը քնանար. սեւ պատին տակ՝ անկողնոյ մէջ մեռելի մը ճերմակ դէմքը աչքին զարկաւ և դրան ջուլ երիտասարդ մը արիւններու մէջ: Մի քանի վայրկեան նա ստկուսով դողդոցաց, մինչև որ յիշողութիւնը ամէն բան պարզեց: Մինասիկն էր այն պատանին՝ որուն բարձ տուած էր իր բազուկը: Այդ պատանին էր ժառանգը՝ այդ տխուր սենեկին. բայց ան հիմայ քաղցր ժպտո մ'ունի իւր դէմքին վրայ: Թշուառ տղայ, անշուշտ երազով կը բերկրի. անշուշտ երազին մէջ իր մայրը առողջ գտաւ. անշուշտ երազին մէջ երազ կարծեց իր եղբորը սպաննուիլ:

Միհրանը չարթնցուց զայն. և ինչ անգլխութիւն է բանալ փոքրիկին աչքերը, և անոր դիմաց դնել մեռած մայրիկը և սրա խողիտդ եղբայրը: Կամացուկ մը Մինասիկին գլուխը գետին դրաւ, և ոտքի մատերուն վրայ կոխելով դուրս ելաւ այդ տունէն՝ մի քանի ընկերներ գտնելու համար, որպէս զի Մինասիկին մայրն ու եղբայրը թաղեն, առանց խաչիկին արցունքին:

Նոյն օրը թաղեցին խաչիկին մայրը և եղբայրը. և երկրորդ օրը Պ... գիւղին մէջ Նիկոն, որուն որդեգիր եղած էր խաչիկ:

* *

Ամիս մ'անցաւ. մօտեցան այն օրերն՝ երբ Պ...ակցի գիւղացիք Մ... գիւղը ուխտի կ'երթային հանդիսապէս: Այդ օրերէն առաջ՝ Միհրանը կ'ուզէր Մինասիկը Պ... գիւղը բերել, որ Նիկոյին տանը մէջ ապրի: Որ մը Միհրան իրեն կանչեց խաչիկը ու ըսաւ.

— Երգուընցի՛ր տալիք խորհուրդս կատարե՛. այն ատեն պիտի յայտնեմ քեզի զաղտնիք մը:

— Կ'երդնում, Միհրան:

— Դու՛ ինչպէս գիտես՝ Նիկոյին որդին չես. քու հայրդ Մ... գիւղէն է, ուր ամիս մ'առաջ գնացինք՝ գիշեր մը հոն անցընելու համար: Եւ այն տանը մէջ անցուցի նոյն

գիշերը՝ ուր որ ծնած էիր: Ոտքիս առջեւ ելաւ մեծ եղբայրդ՝ Կիւրճիներէն սպաննուած. մայրդ նոյն գիշերը իմ քովս հոգին աւանդեց. հիմայ փոքրիկ եղբայր մ'ունիս Մինասիկ անունով և քոյր մը Մարիամ՝ որ կարգուած է, և ջարդին օրը էրիկէն զրկուած. երկուքն ալ հիմայ խեղճ դիւրքի մէջ են և օրուան հացին կը կարօտին: Խորհուրդ կու տամ՝ քոյրդ և եղբայրդ հոս Պ... գիւղը բերել:

Մինչդեռ Միհրան խաչիկին ընտանեկան յարկը կը նկարագրէր՝ անոր գոյնը կ'այլափոխէր. նա աղօտ կերպով յիշեց՝ որ իր ծննդավայրը լեռներու վրայ եղած էր. գրեթէ յիշեց նորածին մանուկ մը օրօրօց ցին մէջ ... Անիկա Մինասիկը պէտք էր ըլլալ:

Որոշեցին երկրորդ օրը Մ... գիւղը երթալ, երկու թշուառները Պ... գիւղը բերելու համար:

* *

Սաստիկ սով մը Մ... գիւղը աւերեց ջարդէն վերջ. Ժողովուրդը հաց չունէր ու տեղու. ոչ մէկ տեղ լսելի չեղաւ իրենց « օգնութիւն » ը, « հաց » ը:

Սովին վրայ հիւանդութիւն մ'ալ եկաւ շատերը գերեզման տանելու, որ ամենէն հանգիստ վայրը դարձած էր նոյն ատեն ներք:

Մինասիկն ալ այդ հիւանդութենէն բռնուած ըլլալով՝ նիհարցած էր. նա օրուան մէջ հազիւ պատառ մը չոր հաց կրնար գտնել. յետին խեղճութեան մէջ կը տառապէր, և ինքզինքը սփոփելու համար՝ ամէն իրիկուն գերեզման կը դիմէր, և ժամերով հոն՝ մօրը սեւ գերեզմանին վրայ լալէն վերջ՝ տուն կը դառնար սփոփուած: Եւ արցունքը կը մոռցնէր վիշտը, հացը, և ցաւը:

Ճիշդ այն իրիկունը՝ երբ Միհրան ու խաչիկ ձիերու վրայ բարձրացած գերեզմանին ճանապարհէն Մ... գիւղը կը մտնէին, իրենց ճամբուն վրայ պատանիի մը հանդիպեցան, որ դանդաղ քայլերով դէպ ի գերեզմանատուն կը դիմէր: Պատանին

ոտքերը բոսիկ էին. կարկտուած վարտիք մը հագած էր ան. մարմինը ծակծկուած զգեստով ջանացած էր գոցել, բայց կուրծքը բաց էր մնար: Դէմքը նիհար էր և տոգոյն, ծնօտները դուրս ելած, և սեւ աչքերը խորը մտած. նա կարծես թշուառութեան ստուերն էր:

Խաչիկը՝ երբ հեռուէն նշմարեց այդ ուղորմելի պատանին, տասը փարայ պատուաւորեց, ապահով ըլլալով՝ որ նա ողորմութիւն պիտի ուզէր: Յիշատի, պատանին մօտեցաւ՝ երբ անոնք ձիերնին կեցուցին, և նիհար ձեռքն անոնց երկնցնելով՝ պաղատանքի ծայնով մը հագիւ սիրտ ըրաւ ըսելու.

— Կտոր մը հաց, անօթի եմ...

Ձայնը ծանօթ էր Միհրանին. Մինասիկին ձայնն էր այն. բայց նա չճանչցաւ անոր դէմքը. անկարելի կը թուէր մէկ ամսուան մէջ տղու մը դէմքին այդքան փոփոխուիլ:

— Կտոր մը հաց, անօթի եմ. կրկնեց Մինասիկ:

Խաչիկը և Միհրան տասնական փարայ երկնցուցին. բայց զարմացան երբ պատանին չոր դէմքին վրայ գոհունակութեան ծախտ չնշմարեցին: Մինասիկը հաց կ'ուզէր և ոչ թէ ստակ:

Զիւարենքը Մ... գիւղը մտան և խաչիկին տունը դիմեցին. դուռը բաց էր. ներսը ոչ ոք կար, գետինը զեռ կը նշմաւրուէին արեան հետքեր: Խաչիկ յուզուած՝ անշարժ կեցաւ այդ սեմին վրայ: Ուրեմն այն էր այն տունը՝ որուն մէջ ծնած ու սնած էր ինքը. քանի՜ յիշատակներ ունէր ան այդ յարկին տակ, որոնք իրմէ գողտրիկ արցունքներ պիտի գողնային, եթէ զեռ գիտակցութիւնը չբացուած՝ զրկուած չըլլար անկից:

Հեկեկալով դուրս ելաւ խաչիկ, և Միհրանին առաջնորդութեամբ իր քրոջ տունը դիմեց:

Դիմացը յանկարծ խեղճ տան մը դուռը բացուեցաւ. խաչիկ խորը նշմարեց աղջիկ մը այնքան տխուր վիճակի մէջ՝ որ կարծես թշուառութիւնն ինքնին նկարի մը

մէջ անձնաւորուած էր: Ու Միհրանը կրցաւ սիրտ ընել այդ թշուառ արարածը խաչիկին ցուցնել ու ըսել — Ա՛ս է քուդդ:

Փոյր ու եղբայր բազուկներն բացած իւրարու վրայ յարձակեցան, գրկուեցան, պլլուած՝ համր մնացին. միայն արտասուքը կը խօսէր անձայն:

Յետոյ երբ առաջին յուզումը հանդարտեցաւ, հարցուց խաչիկ իր քրոջ թէ ո՞ր է իր փոքրիկ եղբայրը:

— Ամէն իրիկուն գերեզմանատուն կ'երթայ արցունքներ թափելու մայրիկին գերեզմանին վրայ:

— Լաւագոյն տեղ մը կարելի չէ հանդիպիլ. արցունքներս պիտի ողորեն միանգամայն եղորս ու մօրս գերեզմանը:

Լուսնի լոյսը սփռուած էր քնութեան վրայ, և աւելի յուզիչ կ'ընէր այն ճանապարհը՝ որ կեանքի նման՝ գերեզմանով կը լմնար: Երկինքը անամպ էր. աստղերը արցունքի պէս կը փայլէիլէին ու մահիկն իր մահուան մօտ կը թուէր, մօտեցած ըլլալով լերան մը՝ որ երկու զագաթէ ձեւացած բերանով մը կարգէս զայն կ'լլելէ կ'ուզէր: Ահ, քանի՜ մայրեր այդ անմեղ լուսնին լոյսով արիւնթաթախ որդի մը նշմարեցին գետնի վրայ նետուած. քանի՜ հայրեր այդ լոյսով գտան կորսուած որդի մը՝ որ հարուածներու տակ հոգին կ'աւանդէր:

Հիմայ՝ նորէն այդ լուսնին էր՝ որ կը տեսնէր յոգնած պատանի մը, խեղճ Միհրանիկը՝ երեք գերեզմաններու առջեւ, ուր մայր մը և երկու եղբայրներ կը հանգչէին: Անոնց քով երկու փայտէ խաչեր կը բարձրանային, որոնք իբրեւ անթառամ նոճի. ներ կ'ուզէին հեռուէն շուք տալ Մինասիկին կորսուած հօրը և եղբորը՝ խաչիկին՝ անծանօթ գերեզմաններուն:

Մինասիկը՝ որ ուժաթափ հասած էր գերեզման՝ տաք քրտինքներու մէջ՝ հագիւ կրցած էր մայրիկին հասնելու, իր անհուն ցաւերը անոր պատմելու համար: Պատանին տասը վայրկեան այդ քրտինքներու մէջ մնաց, որոնք քիչ վերջ սառի փոխուեցան կարծես:

Դեռ լուսինը չէր անյայտացած, երբ Մինասիկը խորունկ հառաչանք մ'արձակեց և սովաւտանը հոգեվարքէ մը դալկացած՝ ջլատ բազուկները մօրը գերեզմանին վրայ դրաւ, գլուխը անոր յեցուց, յետոյ սահեցաւ և թիկունքը գերեզմանին տալով պառկեցաւ, աչքերը աստղերուն տուած...

Լուսնի լոյսը իր կիսադէմքը կ'արծաթագօծէր, խոտերը զեփիւններով կ'ողբային չորս կողմը. գիշերուան լռութիւնը վերջացած կեանքի մը հանդիսաւորութիւնը ունէր. տղան կը քնանար իր մօր գերեզմանին վրայ, լուսնի մայրական փայփայանքին ներքեւ. աչքերը բաց էին, բայց չէր շնչեր...

*

Խաչիկը գերեզմանին ճանապարհին վրայ յառաջ կու գար, և ծառերու կիսաստուերներու մէջ կը կարծէր հոգիներ տեսնել. և կը մտածէր իր խորհրդաւոր կեանքին վրայ՝ որ այնքան թշուառ եղած էր. բայց իր ընտանեաց համար թերեւս երջանակագոյնն էր։ Գերեզմանները սկսան երեւնալ. ամէնքն ալ թարմ էին և ամանուն ճով ոտքացողներ կային, որոնք մթութեան մէջ, այդ գերեզմաններուն վրայ՝ տխուր և սեւ պատմութիւններ կը կարդային։

Մարիամը՝ քիչ մը հեռուէն ցըցուց իր մօրը գերեզմանը և Մինասիկ եղբայրը, որ կարծես կը քնանար մայրիկին գերեզմանին վրայ ընկած։

Խաչիկ մօտեցաւ անոր. արցունքը թափեց մօրը գերեզմանին վրայ, յետոյ զբրեց Մինասիկը, բայց նա չարթնցաւ. համբուրեց անոր ճակատը, սառի նման պաղ էր. և երբ անոր ձեռքին մէջ սեղմուած գտաւ իր տուած ողորմութիւնը՝ սառած ու արձանացած մնաց...

Այս բուռն մութ սաւանով մը ծածկուեցաւ գերեզմանը. լուսինն անյայտացաւ խաւարին մէջ թողլով մեռած Մինասիկը, որուն ճակտին վրայ դեռ կը մնային խաչիկին շրթունքները...

*

Այսպէս շատ տարիներէ վերջը՝ կեանքի

յանկարծական յեղաշրջութեամբ մը, խաչիկ ներկային մէջ՝ նոր անցեալ մը կը գտնէր իրեն. կ'իմանար՝ թէ տարբեր ծնողներ, տարբեր եղբայրներ ունեցած էր, որոնց բնակարանին մէջ էր հիմայ. կ'իմանար՝ արցունքներ հեղեղելով՝ թէ իր ընտանիկան յորկի գերեզմանատունն ինքնին էր։

Հ. Մ. ՊԱՏՈՒՐԵԱՆ.

ՀԱՅ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ

ՄԱՌԻՃ, (1905, թիւ 11-12):

Բազմապիկի իմ ընթերցողներու խոստացեր էի վերլուծութիւն մը տալ Վ. Փափագեանի խաղ պատկերին, երբ վերջակէտը դնէր։ Մարմի ներկայ թիւին մէջ հեղինակն իր պարտքը աւարտեց, ինծի կը մնայ իմ կատարել։

Սթափութեան համար պտոյտի ելած է հեղինակը, բլուրներու վրայ՝ որ մօտ են հայ գիւղի մը։ Կէս մը յոգնածութեան, կէս մըն ալ գեղեցիկ տեսարանը հանգստեամբ վայելելու պատճառաւ՝ շուքի մը տակ կը տեղաւորուի։ Հետաքրքրութենէ և դիպուածէն բերուած՝ շուտով իր դիմացը կը շարունակ գիւղին տղաքը, որ այն տեղերը իրենց անասունները կ'արածէին։ Ամէնքն ալ բոկոտն, խեղճ հագուած, արեւէն կիզուած, — ամէնքն ալ սակայն անհանդարտ ու չարածնի, խաղ մը կ'ուզեն ձեռքներէ՝ ի շնորհս իրենց քաղցրի այցելուին։ — Դիտուած է թէ բնագոյր կը մտէ տղաքը նմանցնելու ընկերակաւն այն կարգերը, որ աչքի զարնոյց են՝ ինչպէս եկեղեցականը, գինուորականը, վարչականը։ Ու Վ. Փափագեանի պատկերին փոքրիկները հոն են հիմայ, բոլորած բլրան լանջքին, տեսարան հանելու քաղաքական վարչութիւնը։ Մէջերէն ամենէն զօրաւորը գիւղապետ կ'ընտրեն, հետզհետէ կու գան զգիրը, ոստիկանները և որ ըստ կարգին։ Երկու գիւ-